

NIET VOOR PUBLICATIE.

Rapport No. 58.

NADruk VERBODEN.

SANEERINGSPLAN HEDEL.

I N L E I D I N G.

In het Zuiden van de Bommelerwaard komen enkele dorpen voor, die zwaar getroffen werden door het oorlogsgeweld. Bovendien behoort de Bommelerwaard tot de gebieden, waarin zich reeds lang zorgwekkende toestanden voordoen.

Bij den noodzakelijken wederopbouw is het standpunt der Regeering, dat er zooveel mogelijk naar gestreefd dient te worden, waar noodig, tegelijkertijd een saneering door te voeren. Vandaar dat in dit gebied begonnen is met de voorbereidende werkzaamheden voor een ruilverkaveling. De vraag is nu hoe deze ruilverkaveling zou kunnen worden uitgevoerd zoodat daarmee de saneering het beste wordt gediend.

Omdat de vraag te beantwoorden is een onderzoek ingesteld naar den bestaanden toestand. Bij dit onderzoek is gesteund op de reeds eerder uitgebrachte rapporten t.w.: Rapport betreffende de uitkomsten van een welvaartsonderzoek in de Bommelerwaard o.l.v. Prof. L. van Vuuren, door S. Herweyer, A. Maris, S. Oedin, 1941. Agrarisch bestemmingsplan Bommelerwaard, uitgebracht door de Nederlandsche Heidemaatschappij 1942.

Achtereenvolgens zullen worden behandeld:

Hoofdstuk I: De bestaande toestand,
par. 1 De bodem,
par. 2 De bedrijven.

Hoofdstuk II: De vernielde agrarische bedrijven.

Hoofdstuk III: Overweging van de mogelijkheden.

Dit rapport beperkt zich tot de gemeente Hedel. In aanvullende rapporten zullen in volgorde van urgentie, de andere dorpen worden geanalyseerd.

203/1/12

Hoofdstuk I.

DE BESTAANDE TOESTAND.

Par. 1 De bodem.

Dank zij het werk van Prof. Dr. C.H. Edelman is hiervan veel bekend. In Hedel zijn de volgende groepen van bodemtypen in gebruik:

- A. Uiterwaarden,
- B. Overslaggronden,
- C. Stroomgronden,
- D. Komgronden,
- E. Oude cultuurgronden.

De bodemkaart laat zien waar deze groepen van bodemtypen zijn gelegen en welke oppervlakken zij beslaan. De uiterwaarden liggen zooals bekend in het Zuiden van de gemeente langs de rivier. De overslaggronden eveneens in het Zuiden, aan de binnenzijde langs de dijken. De stroomgronden liggen op grillige wijze als stroomen meer naar het Noorden met daartusschen de komgronden.

ad. A. Uiterwaarden.

Deze gronden loopen bij hooge rivierstanden onder en kunnen dus alleen voor grasland worden gebruikt.

ad B. Overslaggronden

Zandige gronden, ontstaan als gevolg van dijkdoorbraken; zij liggen op oud land. Typceerend voor deze gronden is het hooge gehalte aan grof rivierzand, welke eigenschap de grond zeer doorlatend maakt. Dit is vooral in het voorjaar van belang. Door een snelle ontwatering kan de grond in het voorjaar vroeg bewerkt worden. Een vroege bewerking is een eerste vereischte voor het telen van vroege gewassen. Na een flinke regenbui kan men op deze gronden direct weer gaan werken.

Men kan met deze gronden lezen en schrijven. De zwaardere ondergrond zorgt voor een goede watervoorziening, zoodat de gewassen in den zomer niet verdrogen.

Deze overslaggronden zijn zeer geschikt voor groenten en klein fruit.

ad. C. Stroomgronden.

Lichte, hooge, kalkrijke gronden. Afgezien van de beide extreme bodemtypen, die men in deze groep kan aantreffen -kenbaar aan het voorkomen van hinderlijke zand- of kleilagen- zijn het uitstekende gronden.

Ze zijn doorlatend en tevens vochthoudend. De stroomgronden zijn zeer geschikt voor fruit en akkerbouwgewassen.

ad. D. Komgronden.

Deze zware kleigronden zijn afgezet in de kommen tusschen de oude stroompjes, liggen laag t.o.v. de stroomgronden. Deze gronden bevatten in het algemeen geen zandige horizont, zijn stug, moeilijk te bewerken en ondoorlatend. In regenrijke perioden staan deze gronden dras.

De conclusie ligt voor de hand dat deze gronden niet geschikt zijn voor bouwland en dus in gras moeten blijven liggen.

ad. E. Oude cultuurgronden.

Deze gewoonlijk tot op groote diepte humus- en fosfaatrijke gronden moeten tot de vruchtbaarste gronden van het rivierkleigebied gerekend worden.

Deze gronden zijn bij uitstek geschikt voor fruitteelt en geschikt voor groenteteelt; het zou dan ook niet doelmatig zijn deze gronden voor minder arbeids- en kapitaalintensieve gewassen te gebruiken.

Hiermede zijn de verschillende groepen van bodemtypen in vogelvlucht besproken. Vanzelfsprekend komen er overgangen voor o.a.: overslag op stroomgrond en komgrond, stroomgrond op komgrond en komgrond op stroomgrond.

In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de verschillende gronden met de oppervlakken. De oppervlakten zijn op de bodemkaart (1:10.000) geplanimeetreerd. Slooten, wegen, erven en bebouwde oppervlakten zijn hier dus bij inbegrepen.

A. Uiterwaarden (incl. niet-gekarteerd gedeelte ± 100 ha)	315 ha
B. Overslaggronden	120 "
C. Stroomgronden	230 "
D. Komgronden	187 "
E. Oude cultuurgronden	48 "
Overslag op stroomgrond	50 "
Overslag op komgrond	65 "
Komgrond op stroomgrond	41 "
Stroomgrond op komgrond	4 "
Overslag en komgrond op stroomgrond	10 "

Uit deze tabel blijkt, dat in de gemeente Hedel slechts 187 ha zuivere komgrond aanwezig is. Hierbij kan nog gerekend worden den overslag op komgrond 65 ha en de 4 ha stroomgrond op komgrond. Binnen de Bandijk dus ongeveer 256 ha alleen geschikt voor grasland.

De uiterwaarden in de gemeente Hedel beslaan een oppervlakte van ongeveer 200 ha.

We zien dus dat de gemeente Hedel overwegend uit goede tot uitstekende gronden bestaat, welke voor een groot gedeelte zeer geschikt zullen zijn voor den tuinbouw. Voor den akkerbouw zijn deze gronden natuurlijk ook geschikt.

In 1939 was er in de gemeente Hedel 424 ha grasland, 254 ha bouwland, 46 ha groente en 15 ha fruit, alles kadastrale maat. Er is dus, gelet op den grond, nog ruimschoots gelegenheid om den tuinbouw en den akkerbouw uit te breiden.

Uit het bovenstaande mag geconcludeerd worden, dat de gronden in de gemeente Hedel gunstige perspectieven bieden voor de sanering.

Par. 2 De bedrijven.

DE LIGGING.

Er heeft zich een toestand ontwikkeld waarin het meerendeel der bedrijven wordt uitgeoefend op zeer verschillende gronden. Uitgaande van de gedachte, dat de 80 vernielde bedrijven representatief zijn voor het geheel, zijn de perceelen tot deze bedrijven behorende, overeenkomstig de welwillend door het Bureau Ruilverkaveling ter beschikking gestelde gebruikerskaart, op 4 kaarten gebracht. Iedere kaart bevat een groep bedrijven met dezelfde hoofdbron van inkomsten. Aldus werden de volgende groepen onderscheiden in volgorde van afnemende intensiteit van grondgebruik: fruittelers, tuinders, akkerbouwers en veehouders. Met het oog op de kosten zijn deze kaarten niet vermenigvuldigd.

Vergelijking van deze kaarten ~~met~~ de bodemkaart van de Stichting van Bodemkartering laat nu het volgende zien.

De perceelen behorende bij een bedrijf zijn vele en hebben meestal slechte vormen m. ~~h.~~ ^{o.} overheerscht vooral in het Zuiden der gemeente het zeer lange en zeer smalle perceelstype. Bovendien liggen deze perceelen sterk verspreid.

Verder blijkt in de genoemde 4 groepen de volgende tendenz voor te komen. In de volgorde dezer groepen: fruittelers, tuinders, akkerbouwers en veehouders ligt een steeds grooter % der gronden verder naar het Noorden verwijderd.

Tenslotte blijkt nog dat een aantal bedrijven gronden gebruikt die niet zeer geschikt zijn voor het betreffende bedrijfstype, anderen daarentegen gronden gebruiken die voor andere bedrijfstypen meer geschikt zouden zijn.

Karakteristiek der bedrijven.

Inleidende opmerkingen.

De voor dit onderzoek noodige gegevens zijn in hoofdzaak ontleend aan de Zomerinventarisatie van Land- en Tuinbouw - 1939 L.C.O. Gelderland. Verder is dit materiaal aangevuld door eigen onderzoek ter plaatse.

De betrouwbaarheid van de L.C.O. inventarisatiegegevens is aan een zekere mate van twijfel onderhevig. Voor de doeleinden van dit rapport is dit materiaal niettemin uitstekend bruikbaar. Opgemerkt moet nog worden, dat in de Hedelsche inventarisaties mede inbegrepen zijn de gronden, die over de Maas in Empel worden gebruikt. Dit betreft een onbekende hoeveelheid grasland.

Samengevat volgen hieronder de cijfers voor het grondgebruik in 1939:

	ha	ha	%
Grasland:			
a. zonder boomgaard	km. 410.58		
b. als onderteelt van den boomgaard	km. 13.62		
	km. 424.20	km. 424.20	58
Akkerbouwgewassen:			
Voedergewassen	km. 25.63		
Veldboonen	km. 0.01		
Mais	km. 0.70		
Fabrieksaardappelen	km. 0.20		
Suikerbieten	km. 34.05		
Granen	km. 93.60		
Koolzaad	km. 0.01		
Groene erwten	km. 10.12		
Landbouwboonen	km. 2.15		
Consumptieaardappelen	km. 86.43		
Zaaiuien	km. 0.47		
Braakland	km. 0.91		
	km. 254.28	km. 254.28	35
Warmoezerijgewassen en vroege aardappelen in den vollen grond:			
Aardbeien	g.m. 15.85		
Asperges	g.m. 1.73		
Andere w.g. in den vollen grond	g.m. 14.88		
Vroege aardappelen met of zonder naoultuur	g.m. 14.17		
	g.m. 46.63	km. 46.63	6
Fruut:			
Klein fruit open veld		km. 0.28	
Klein fruit als onderteelt in den boomgaard	km. 0.36	km. 0.36	
Pit- en steenvruchten:			
Appels	km. 7.90		
Peren	km. 4.59		
Pruimen	km. 1.82		
Kersen	km. 1.42		
	km. 15.73		
waarvan zonder onderteelt		0.10	
Bloembollen		km. 1.23 ha	
Groenteteelt onder platglas	g.m. 7.56 are		
Druiven	g.m. 9.40 are		
Ander fruit onder glas	g.m. 8.91 are		
	g.m. 25.87 are	km. 0.30 ha	
Totale oppervlakte cultuurgrond		km. 727.39 ha	99

Om de bedrijven nader te karakteriseeren is, aan de hand van normen 1) van de verschillende vormen van grondgebruik en informaties ter plaatse naar de overige bronnen van inkomen uit bedrijf of beroep van iedere geïnventariseerden cultuurgrondgebruiker, hoofd en nevenbedrijf - c.q., hoofd- en nevenberoep vastgesteld. Naast grondgebruikers, die hun inkomen uitsluitend putten uit grondgebruik, blijken tevens een aantal voor te komen, die neven- of hoofdinkomsten putten uit vormen van bedrijf of beroep van niet-agrarischen aard.

De geïnventariseerden met een agrarische hoofdbron van inkomen zijn verdeeld in groepen, die hun hoofdbron van inkomen putten uit de volgende vormen van grondgebruik:

bloembollenteelt,
fruitteelt,
tuinbouw,
akkerbouw,
veehouderij.

De geïnventariseerden met een niet-agrarische hoofdbron van inkomen zijn verdeeld in groepen, die hun hoofdbron van inkomen putten uit de volgende vormen van bedrijf of beroep:

pluimveehouderij,
handel,
arbeid
landbouwindustrie,
diverse beroepen.

Verder zijn deze groepen in typen verdeeld, die bestaan uit grondgebruikers met gelijk hoofd- en nevenbedrijf, c.q. beroep.

Het resultaat dezer indeeling is het volgende:

Groepen	Aantal typen p.groep	Aantal grondg p.groep	Aantal ha p.groep	Percentage v.h. totaal cultuurgr.				
				gras	akker- bouw	tuin- bouw	fruit	bloem- bollen
Bloembollentelers	1	1	0.50	-	-	-	-	100
Fruittelers	7	14	20.35	31	33	8	26 2)	2
Tuinders	30	54	95.05	37	40	21	2	-
Akkerbouwers	13	25	100.13	38	58	3	1	-
Veehouders	20	57	405.24	68	28	3	1	-
Sub-totaal	71	151	621.27					
Pluimveehouders	7	7	21.58	51	34	9	5 3)	1
Handelaren	11	12	37.09	64	31	3	2	-
Arbeiders	15	50	18.25	12	63	24	-	1
Landbouw-industrieelen	1	1	0.14	-	-	100	-	-
Diversen	14	32	29.06	65	18	6	11 2)	-
Sub-totaal	49	102	106.12					
Totalen	120	253	727.39					

De 5 groepen van bedrijfstypen naar belangrijkheid gerangschikt, blijken te zijn:

	aantal grondgebruikers	aantal ha cultuurgrond
Veehouders	57	405.24
Tuinbouwers	54	95.05
Akkerbouwers	25	100.13
Fruittelers	24	20.35
Bloembollentelers	1	0.50

De bedrijfs- en beroepsgroepen en typen.

De enkelvoudige typen.

Van specialiseering is weinig te bespeuren. Hieronder volgen eerst de enkelvoudige typen. In totaal 18 bedrijven, zijnde 12% van de agrarische groep grondgebruikers, met slechts 1% van den cultuurgrond.

- 1) zie bijlage
- 2) waarvan 24% met onderteelt gras
- 3) vrijwel geheel met onderteelt gras

Typen	Aantal bedrijven	Aantal ha per type	Aantal ha per bedrijf	Leeftijden bedrijfshoofd.
Bloembollenteleer - Geen	0	-	-	
Fruitteler - Geen	2	0,64	0,32	72.75
Tuinder - Geen	12	3,51	0,29	37.49.54.55.60 60.67.70.72.72 73.78.
Akkerbouwers - Geen	4	5,25	1,31	37.56.65.65
Veehouder - Geen	0	-	-	
T o t a l e n	18	9,40		

Met het oog op den leeftijd van het bedrijfshoofd en omvang van het grondgebruik kunnen de bedrijven der beide "fruitsellers - geen", rudiment bedrijven worden genoemd, overblijfsels van vroegere grootere, mogelijk ook andere bedrijfstypen. Ook elders in den lande is dit bedrijfstype eveneens vaak rudimentair.

Ook het type "tuinder-geen" geeft niet den indruk van een levensvatbare specialisatie, ook deze is grootendeels rudimentair.

Dit blijkt vooral wanneer wij de leeftijden der bedrijfshoofden in opklimmende volgorde stellen naast de bedrijfsgrootten:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
leeftijden	37.	49.	54.	55.	60.	60.	67.	70.	72.	72.	73.	78.
bedrijfsgrootten in are	87.	27.	25.	7.	40.	22.	10.	45.	32.	15.	21.	20.

Slechts bedrijf no. 1 komt eenigszins in aanmerking voor een levensvatbaar bedrijf. Het betreft een gezin zonder kinderen.

Vervolgend het type "Akkerbouw - geen". Ook deze bedrijven verkeeren grootendeels in staat van ontbinding.

De 37-jarige is een eenlooper met 1 ha cultuurgrond. De typen "Bloembollenteleer-geen" en "Veehouder-geen" komen in het geheel niet voor.

Samenvattend blijkt dus geen tendenz naar specialisatie aanwezig te zijn.

De samengestelde typen met niet-agrarische nevenbedrijven of beroepen.

Alle overige agrarische typen zijn dus min of meer samengesteld, dit betreft 133 bedrijven.

Nu komen hierin nog weer een aantal bedrijven voor met nevenberoepen en/of bedrijven van niet agrarischen aard.

De eenige "bloembollenteleer" is daarnaast electriciën.

In groep "tuinders" treffen wij de volgende typen en aantallen aan met deze soort nevenberoepen en/of bedrijven.

Hoofdbedrijf - Nevenbedrijf en/of beroep

Aantal bedrijven

Tuinder-Fruit, Akkerbouwer, Veehouder, Pluimveehouder, Diversen	1
Tuinder-Akkerbouwer, Veehouder, Handel	2
Tuinder-Akkerbouwer, Veehouder, Diversen	2
Tuinder-Akkerbouwer, Varkenshouder, Handel	1
Tuinder-Akkerbouwer, Handel	1
Tuinder-Akkerbouwer, Diversen	1
Tuinder-Veehouder, Pluimveehouder, Handel	2
Tuinder-Veehouder, Handel	1
Tuinder-Veehouder, Diversen	2
	13

Zonderen wij deze bedrijven af, dan resteeren in deze groep 20 typen met 20 zuiver agrarisch gemengde bedrijven.

In de groep "Akkerbouwers":

Hoofdbedrijf - Nevenbedrijf en/of beroep	Aantal bedrijven
Tuinder-Fruit, Akkerbouwer, Veehouder, Plumveehouder, Diversen	1
Tuinder-Akkerbouwer, Veehouder, Handel	2
Tuinder-Akkerbouwer, Veehouder, Diversen	2
Tuinder-Akkerbouwer, Varkenshouder, Handel	1
Tuinder-Akkerbouwer, Handel	1
Tuinder-Akkerbouwer, Diversen	1
Tuinder-Veehouder, Plumveehouder, Handel	2
Tuinder-Veehouder, Handel	1
Tuinder-Veehouder, Diversen	2
	13

Zonderen wij deze bedrijven af, dan resteeren in deze groep 20 typen met 29 zuiver agrarisch gemengde bedrijven.

In de groep "Akkerbouwers":

Hoofdbedrijf - Nevenbedrijf en/of beroep	Aantal bedrijven
Akkerbouwer-Fruit, Tuinder, Veehouder, Plumveehouder, Handel	1
Akkerbouwer-Tuinder, Veehouder, Diversen	2
Akkerbouwer-Diversen	1
	4

Zonder deze bedrijven resteeren 9 typen met 17 zuiver agrarisch gemengde bedrijven.

Tenslotte de groep "Veehouders":

Hoofdbedrijf - Nevenbedrijf en/of beroep	Aantal bedrijven
Veehouder-Fruitkw., Tuinder, Plumveehouder, Handel	1
Veehouder-Fruit, Tuinder, Akkerbouwer, Plumveehouder, Diversen	1
Veehouder-Fruit, Akkerbouwer, Plumveehouder, Handel	5
Veehouder-Tuinder, Akkerbouwer, Handel	1
Veehouder-Tuinder, Akkerbouwer, Diversen	2
Veehouder-Akkerbouwer, Handel	1
	13

Zonder deze bedrijven bestaat deze groep uit 13 typen met 44 zuiver agrarisch gemengde bedrijven.

Het tot dusverre onderzochte is samengevat in het onderstaande overzicht.

GROEP	1 Aantal bedrijven	2 Aantal enkelvoudige bedrijven	3 Aantal bedrij- ven met niet agrarisches ne- ven-bedr. of bedrijf	4 Aantal zuiver agrarisches ge- mengde bedrij- ven	5 4 in % van 1
Bloembollentelers	1	-	1	-	-
Fruittelers	14	2	-	12	86
Tuinders	54	12	13	29	54
Akkerbouwers	25	4	4	17	68
Veehouders	57	0	13	44	77
Totalen	151	18	31	102	

Wij zien dus dat de groep "Tuinders" het relatief geringste aantal zuiver agrarisch gemengde bedrijven bevat. De groep "Fruittelers" daarentegen het grootste aantal.

Verder valt dat op dat in een aantal typen "handel" als nevenbedrijf voorkomt:

"tuinders" in 5 typen met 7 bedrijven
 "akkerbouwers" in 1 type met 1 bedrijf
 "veehouders" in 4 typen met 8 bedrijven

10 typen met 16 bedrijven.

De "diverse" nevenbedrijven en beroepen in de verschillende groepen zijn de volgende:

"bloembollentelers" electriciën
 "tuinders" Varkensweger, winkelier en bietenweger, winkelier, huisslachter en opzichter Kali Mij.
 "akkerbouwers" Vrachtrijder, loondorscher, broodslijter, bakker, agentschap suikerfabriek, melkslijter, bietenweger, caféhouder.

In totaal 9 typen met 14 bedrijven.

De samengestelde typen van geheel agrarischen aard.

Samenvattend blijven nu de volgende aantallen zuiver agrarisch gemengde typen per groep over:

Groep	Aantal typen	Aantal bedrijven
"fruittelers"	7	12
"tuinders"	20	29
"akkerbouwers"	9	17
"veehouders"	13	44
	<u>42</u>	<u>102</u>

Het zou te ver voeren om nu al deze typen nader te gaan onderzoeken. Wij beperken ons tot enkele dominerende typen, waarvan in de omschrijving het gemengde karakter tot uitdrukking komt. Hieronder volgt een overzicht dat tevens de % omvang der verschillende vormen van grondgebruik aangeeft.

TYPE	Aant. bedrijven	Oppervlakte cultuurgrond in ha		% van het totaal in gebruik voor:				
		totaal	per bedrijf	Fruit	Tuinbouw	Akkerb.	Gras	Erf e.d.
Fruïtkwecker-Tuinder	6	1.22	0.20	54	36	-	-	10
Tuinder-Akkerbouwer	3	4.26	1.42	-	55	45	-	3
Tuinder-Akkerbouwer, Veehouder	3	10.09	3.36	-	27	23	49	1
Tuinder-Akkerbouwer, Veehouder, Pluimveehouder	3	13.74	4.58	-	21	25	54	1
Akkerbouwer-Tuinder, Veehouder	5	24.61	4.92	-	5	45	43	7
Veehouder-Fruïtkw., Tuinder, Akkerb.	4	26.98	6.74	3	3	29	65	-
Veehouder-Fruïtkw., Tuinder, Akkerb. Pluimveehouder	5	39.00	7.80	2	3	28	66	1
Veehouder-Tuinder, Akkerbouwer	15	92.25	6.15	-	3	29	65	1
Veehouder-Tuinder-Akkerb., Pluimveeh.	8	85.10	10.65	-	3	31	66	-
Veehouder-Akkerbouwer	4	13.46	3.36	-	-	23	76	-
Totalen	55	310.61						

Het blijkt, dat dicht bijeen liggende typen geen markante verschillen in grondgebruik vertoonen. De verschillen in bedrijfsgrootte zijn aanzienlijk grooter. Het is duidelijk, dat deze bedrijven onder invloed van wijzigingen in den conjunctuur, samenstelling van het gezin en leeftijd van den ondernemer in den loop der jaren gemakkelijk van het eene type in het andere kunnen overgaan. Zij zijn dan ook weinig stabiel in type en in grootte.

Anderzijds worden grootte wijzigingen in type belemmerd door de landbouwcrisismaatregelen, meer in het bijzonder door het vergunningenstelsel. Verder worden snelle en groote variaties in de bedrijfsgrootte belemmerd door de regelingen op pacht- en eigendomsgebied.

Rapport no. 58.

Bedrijf en gezin van de zuiver agrarisch gemengde bedrijven.

Bij de beoordeling van de levensvatbaarheid der gezinsbedrijven is het gebruikelijk te overwegen of het bedrijf aan het gezin een behoorlijk bestaan oplevert. Aan de hand van de bruto-opbrengsten per bedrijfstype en de daarin voorkomende gemiddelde gezinssamenstelling is het mogelijk hiervan een indruk te verschaffen.

Hieronder volgen de betreffende cijfers, die den toestand weergeven in den zomer van 1939, voor de dominerende typen in de zuiver agrarisch gemengde bedrijven.

TYPEN	Gen. leef-tijd	Hoogste en laagste leeftijden	Gen. gezins-samenstel-ling 1)	Gen. bruto-opbrengst p. bedrijf	Gemiddelde bedrijfs-grootte	Gen. bruto-opbrengst per ha.
Fruïtkwecker - tuinder	62	46 - 73	2,6 - 0	f. 362.50	0,20	f. 1813.--
Tuinder - Akkerb.	69	62 - 75	1,3 - 0	f. 778.50	1,42	f. 548.--
Tuinder - Akkerb. - Veeh.	45	37 - 55	2,3 - 1,3	f. 1885.--	3,36	f. 561.--
Tuinder - Akkerb. - Veeh. - Pl. veeh.	53	40 - 69	3,7 - 1,3	f. 2329.50	4,58	f. 537.--
Akkerb. - Tdr. - Veeh.	47	34 - 61	4,0 - 1,2	f. 1922.16	4,92	f. 393.--
Veeh. - Fr. kw. - Tdr. - Akkerb.	47	26 - 70	3,3 - 0,5	f. 2808.--	6,74	f. 417.--
Veeh. - Fr. kw. - Tdr. - Akkerb. - Pl. veeh.	53	44 - 62	3,0 - 1,2	f. 3127.--	7,80	f. 401.--
Veeh. - Tdr. - Akkerb.	51	36 - 72	2,7 - 0,5	f. 2163.--	6,15	f. 352.--
Veeh. - Tdr. - Akkerb. - Pl. veeh.	55	34 - 71	3,3 - 0	f. 3898.--	10,65	f. 355.--
Veeh. - Akkerb.	56	36 - 79	1,5 - 0,5	f. 1066.--	3,36	f. 317.--

1) Het eerste cijfer dezer kolom geeft het aantal gezinsleden van 13 jaar en ouder (incl. hoofd van het gezin, echtgenoot en inwonend personeel). Het tweede cijfer: het aantal gezinsleden jonger dan 13 jaar).

Het type "fruitkwecker-tuinder" blijkt een zeer lage bruto-opbrengst per bedrijf te hebben, als gevolg van de zeer geringe bedrijfsgrootte. De gedetailleerde cijfers voor dit type per bedrijf zijn de volgende:

	1	2	3	4	5	6	Gemid-deld.
Leeftijd:	46	47	64	69	73	73	62
Bedrijfsgrootte in are:	40	22	5	16	29	10	20
Gezinssamenstelling:	6-0	4-0	2-0	2-0	1-0	2-0	2,6-0

Alle bedrijven zijn te klein om een voldoende bestaan op te leveren. In de bedrijven 1 en 2 leveren de kinderen boven 13 jaar, de noodige aanvulling van het inkomen. In de rest wordt dat inkomen verkregen uit bronnen niet uit beroep of bedrijf. Ook dit type is dus geheel rudimentair.

Het type: Tuinder - Akkerbouwer.

	1	2	3	Gemiddeld
Leeftijd:	63	70	75	69
Bedrijfs grootte in are	141	190	95	1,42
Gezinssamenstelling	1-0	1-0	2-0	1,3-0

Voor dit type kunnen dezelfde opmerkingen worden gemaakt als voor het type "fruitkweker - tuinder".

De overige typen bevatten eveneens nog bedrijven van rudimentair karakter. Wij geven hier de cijfers, die vrijwel voor zichzelf spreken.

Het type: Tuinder - Akkerbouwer - Veehouder.

	1	2	3	Gemiddeld
Leeftijd:	37	42	55	45
Bedrijfs grootte in are:	97	556	356	336
Gezinssamenstelling:	2-2	4-2	1-0	2,3-1,3

De geringe grootte van bedrijf 1 wordt veroorzaakt doordat in dit bedrijf geen grasland voorkomt. Het vee bestaat slechts uit gus jongvee van 1 - 2 jaar, in totaal 4 stuks.

Het type: Tuinder - Akkerbouwer - Veehouder - Pluimveehouder.

	1	2	3	Gemiddeld
Leeftijd:	40	51	69	53
Bedrijfs grootte in are:	500	495	379	458
Gezinssamenstelling:	2-3	7-1	2-0	3,7-1,3

Het type: Akkerbouwer - Tuinder - Veehouder.

	1	2	3	4	5	Gemiddeld
Leeftijd:	34	41	46	52	61	47
Bedrijfs grootte in are:	859	337	597	526	142	4,92
Gezinssamenstelling:	2-0	3-2	5-3	8-1	2-0	4,0-1,2

De geringe grootte van bedrijf 5 wordt mede veroorzaakt door het ontbreken van grasland voor het rundvee, in totaal 4 stuks, waarvan 1 kalf >1 jaar, 1 stier >1 jaar, 1 melkkoe en 1 stuk mostvee.

Het type: Veehouder - Fruitkweker - Tuinder - Akkerbouwer.

	1	2	3	4	Gemiddeld
Leeftijd:	26	34	58	70	47
Bedrijfs-grootte in are:	1004	386	736	572	6,74
Gezinssamenstelling:	1-0	2-2	4-0	6-0	3,3-0,5

Het type: Veehouder - Fruitkweker - Tuinder - Akkerbouwer - Pluimveehouder.

	1	2	3	4	5	Gemiddeld
Leeftijd:	44	45	55	60	62	53
Bedrijfs-grootte in are:	741	689	1302	561	607	7,80
Gezinssamenstelling:	2-2	2-2	6-2	3-0	2-0	3,0-1,2

Het type: Veehouder - Tuinder - Akkerbouwer.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Gemiddeld
Leeftijd:	36	36	38	40	43	46	46	46	48	54	56	63	63	71	72	51
Bedrijfs-grootte in are:	500	517	426	550	1274	316	455	1545	799	607	169	491	314	854	408	6,15
Gezinssamenstelling:	2-2	2-0	1-0	2-0	4-2	3-0	2-0	6-0	2-3	4-1	1-0	3-0	2-0	5-0	2-0	2,7-0,5

Het type: Veehouder - Tuinder - Akkerbouwer - Pluimveehouder.

	1	2	3	4	5	6	7	8	Gemiddeld
Leeftijd:	34	46	57	61	62	63	67	71	55
Bedrijfs-grootte in are:	481	1899	1133	608	1551	1247	841	750	10,65
Gezinssamenstelling:	1-0	3-0	3-0	3-0	4-0	6-0	3-0	3-0	3,3-0

Het type: Veehouder - Akkerbouwer.

	1	2	3	4	Gemiddeld
Leeftijd:	36	40	71	79	56
Bedrijfs-grootte in are:	314	612	234	186	3,36
Gezinssamenstelling:	2-0	2-1	1-0	1-0	1,5-0,5

Het blijkt, dat het type "Veehouder - Akkerbouwer" uit den toon valt, zowel wat leeftijden als bedrijfs-grootten betreft. In alle andere typen valt op te merken dat de bruto-opbrengsten per bedrijf niet meer-dan een zeer eenvoudig grensbestand zullen mogelijk maken.

Naarmate het hoofd van het gezin ouder wordt, zien wij in het algemeen de bedrijfs-grootte verminderen. Daar waar zulks niet het geval is, wordt dit veroorzaakt door medewerkende zoons. Dit blijkt uit de cijfers der gezinsleden van 13 jaar en ouder. Voorbeelden hiervan bieden de bedrijven in de volgende typen:

	Nc. bedrijf	Leeftijd	Bedr. gr.	gezin
Veehouder-Fruitt. Tuinder, Akkerbouwer	4	70	572	6 - 0
Veehouder-Tuinder, Akkerbouwer	24	71	854	5 - 0

In naam is hier het gezinshoofd nog slechts hoofd van het bedrijf, in feite is een der zoons dit reeds geworden.

HOOFDSTUK II. DE VERNIELDE AGRARISCHE BEDRIJVEN.

De 80 vernielde agrarische bedrijven zijn aan de hand der gegevens uit de Zomer-inventarisatie 1946 van het C.B.S. op dezelfde wijze in groepen en typen verdeeld, als dit is geschied met de grondgebruikers in 1939.

Hedel. 1946. Verwoeste bedrijven.

	Aantal bedrijven per type	Aantal bedrijven per groep	2% van het totaal	
			1946	1939
<u>GROEP FRUITKWEKERS.</u>				
1. Fr-Bl.b.kw., Tdr., Akk., Veeh.	1			
2. Fr-Akk	3	4	5	9
<u>GROEP TUINDERS.</u>				
1. Tdr-Fr.Akk.Veeh.Handel	1			
2. Tdr-Akk, ...	4			
3. Tdr-Akk.Veeh.	5			
4. Tdr-Akk.Veeh.Pl.v.h.Div.	1			
5. Tdr-Akk.Veeh.Handel	2			
6. Tdr-Akk.Handel	1			
7. Tdr-Veeh.	1	15	19	36
<u>GROEP AKKERBOUWERS.</u>				
1. Akk-Fr.Tdr.Veeh.	1			
2. Akk-Fr.Veeh.	1			
3. Akk-Fr.Veeh.Handel	1			
4. Akk-Tdr.Veeh.	29			
5. Akk-Tdr.Veeh.Handel	3			
6. Akk-Tdr.Vark.h.	1			
7. Akk-Veeh.	3			
8. Akk-Veeh.Handel	1	40	50	17
<u>GROEP VEEHOUDERS.</u>				
1. Veeh-Fr.Tdr.Akk.Handel	1			
2. Veeh-Fr.Akk.	2			
3. Veeh-Fr.Akk.Div.	1			
4. Veeh-Tdr.Akk.	9			
5. Veeh-Tdr.Akk.Pl.v.h.	2			
6. Veeh-Tdr.Akk.Handel	1			
7. Veeh-Akk.	5	21	26	38
Totaal:	80	80	100	100

In 1939 telden wij in de agrarische groepen in totaal 151 bedrijven. Aangenomen, dat in 1946 hetzelfde aantal aanwezig was, vormen de 80 vernielde bedrijven 53% van dit totaal. Hoewel dus ruim de helft der bedrijven verwoest is, blijken de relatieve aantallen der groepen aanzienlijk te verschillen.

Dit kan twee oorzaken hebben. De groep akkerbouwers is zwaarder getroffen dan de andere groepen, maar bovendien kan zich sinds 1939 een aanzienlijke verschuiving in de bedrijfstypen hebben voorgedaan.

Deze tweede mogelijkheid wordt versterkt door het feit, dat het aantal bedrijven dat tot deze groep in 1939 behoorde aanzienlijk geringer was, dan nu vernield blijkt te zijn resp. 25 en 40 bedrijven. De verklaring hiervan ligt in het sterk gemengde karakter der bedrijven en de veelheid van bodemtypen waarop deze bedrijven worden uitgeoefend.

Dit stelt in de gelegenheid, bij deze labiele bedrijfstypen en zoo sterke invloeden als sinds 1939 op de bedrijven hebben gewerkt, het accent te verleggen naar andere vormen van grondgebruik in dit geval naar den akkerbouw. Bij de beoordeeling van het type der bedrijven zooals dit zich nu voordoet, dient men tevens rekening te houden met het bedrijfsverleden.

Er is gepoogd om voor de vernielde bedrijven het veronderstelde verband na te gaan tusschen leeftijd en gezinssamenstelling eenerzijds en bedrijfs-grootte en type anderzijds.

In verband met de geringe aantallen bedrijven komt hiervoor alleen het type akkerbouwer- tuinder, veehouder in aanmerking. Er werden slechts zwakke aanduidingen gevonden, die niet veroorloven sterke conclusies te trekken.

De gemiddelde bedrijfs-grootte bedraagt 6.18 ha.

17 bedrijven zijn kleiner: 2.83 ha min.

12 bedrijven zijn groter: 13.56 ha max.

In de grotere bedrijven geldt eenigermate de regelmatigheid: hoe jonger het bedrijfshoofd, hoe lager het % tuinbouw van den totalen in gebruik zijnden grond. Dit geldt voor de bedrijven groter dan 5 ha. Voor de bedrijven kleiner dan 5 ha geldt de regel: hoe kleiner het bedrijf, hoe hooger het % tuinbouw. In de bedrijven van 4 tot 5 ha werkt zoowel het een als het ander. Bovenstaande geldt voor de gemiddelde aantallen, t.w. % tuinbouw en de bedrijven en leeftijd bedrijfshoofden.

Bringt men nu de spreiding en de % tuinbouw en de leeftijden der bedrijfshoofden in rekening, dan vindt men een 6-tal bedrijven, die wat betreft het % tuinbouw een uitzonderlijke plaats inneemt en in het volgende worden uitgezonderd.

In de overblijvende 23 bedrijven blijkt dan het volgende:

1. leeftijds-groep 25 - 30 afwijkend.
2. hoe jonger, hoe lager het % tuinbouw.
3. tot en met de leeftijds-groep 55 - 60 jaar toeneming van het %; van 2,3% - 6,4%.
4. in de oudere jaargangen een scherpe daling van het % tot 1,6% in groep 65 - 70 jaar.

HOOFDSTUK III. Overweging der mogelijkheden.

Om de wederopbouw zooveel mogelijk dienstbaar te maken aan de sanering van dit gebied, is het noodig te onderscheiden in hetgeen binnen dit kader mogelijk is en hetgeen voorzieningen vergt welke boven het lokale bestek uitgaan. In het volgende zullen de locale mogelijkheden onder het oog worden gezien, daarbij tevens steunende op en aansluitende bij hetgeen in voorgaande rapporten noodig werd geoordeeld en voorgesteld. 1)

Samenvattend kunnen de volgende bezwarende omstandigheden die de welvaart ernstig belemmeren en voor locale voorziening in aanmerking komen, worden genoemd:

1. Het te sterk gemengde karakter van het meerendeel der bedrijven ten deele gebaseerd op verspreide ligging der verschillende bodemtypen, anderdeels als gevolg van het voorkomen van niet-agrarische nevenberoepen.
2. De verspreide ligging der perceelen behorende bij een bedrijf als gevolg van oorzaken van algemeenen aard en het gemengde karakter der bedrijven steunende op de verschillende bodemtypen.
3. De veelal te kleine gebouwen zijn niet functioneel ~~temidden~~ van de landerijen gelegen.
4. De verschillende bodemtypen werden niet steeds gebruikt voor den daarvoor het meest in aanmerking komenden vorm van grondgebruik.
5. Het lage peil der land- en tuinbouwkundige ontwikkeling der bedrijfshoofden.

Om deze bezwarende omstandigheden uit den weg te ruimen wordt hieronder een voorstel gedaan, dat uit een aantal alternatieven bestaat. Zij zijn gerangschikt naar toenemende mate van ingrijpen en wijziging van den bestaanden toestand.

- I. Ruilverkaveling met behoud van het bedrijfstype:
  - a. zonder verplaatsing der bedrijfsgebouwen.
  - b. met verplaatsing der gebouwen.
- II. Ruilverkaveling met verplaatsing der gebouwen en ontmenging van de bedrijven in de richting van specialisatie, waarbij de volgende groepen en typen van bedrijven ontstaan;
  - A.a. Tuinbouwbedrijven van de typen:
    - groenteteelt in den vollen grond en onder glas,
    - fruitteelt.
  - b. Gemengde bedrijven van de typen:
    1. akkerbouw-tuinbouw, veehouderij, event. pluimveehouderij,
    2. akkerbouw-veehouderij,
    3. veehouderij-akkerbouw.
  - B.a. Tuinbouw bedrijven van de typen als onder A.a.
  - b. Gemengde bedrijven van de typen:
    1. akkerbouw-veehouderij, event. pluimveehouderij.
    2. veehouderij-akkerbouw, " " "

Ad. I. Ruilverkaveling met behoud van het bedrijfstype.

- a. Dit is de eenvoudigste oplossing, die echter slechts een der bovengenoemde bezwaren en dan nog maar ten deele opheft n.l. de verspreide ligging der perceelen als gevolg van oorzaken van algemeenen aard. De verspreide ligging der perceelen als gevolg van het gemengde karakter der bedrijven en de verschillende bodemtypen blijft bestaan.
- b. Al dan niet verplaatsing der bedrijfsgebouwen beteekent al dan niet verkorting van den gemiddelden afstand tusschen het bedrijfsgebouw en de verspreid liggende perceelen. Tegenover dit voordeel staat het nadeel dat een aantal nog bruikbare fundeeringen en kelders (ook gierkelders), bij een verplaatsing der gebouwen niet meer kunnen worden benut. Men kan zich op het standpunt stellen dat hierdoor de bouwkosten van de te verplaatsen gebouwen niet onaanzienlijk worden verhoogd.

- 1) Rapport betreffende de uitkomsten van een welvaartsonderzoek in de Bommelerwaard. blz. 119, e.v.
Agrarisch Bestemmingsplan Bommelerwaard blz. 22,28,37,46,54 e.v.

Ad. II. Ruilverkaveling met verplaatsing en ontmenging.

Aan een vergaande ontmenging staan verschillende bezwaren in den weg.

1. De afwezigheid van de neiging tot specialisatie.
2. Het lage peil der land- en tuinbouwkundige ontwikkeling der bedrijfshoofden.
3. De onmogelijkheid om in het rivier kleigebied met zijn dooreengestremde bodemtypen een enkelvoudig veehoudersbedrijf te voeren.

In verband hiermede zal men niet meer dan een gedeeltelijke en geleidelijke ontmenging kunnen nastreven. Zoowel II A als II B gaan dan ook niet verder dan een gedeeltelijke ontmenging, waarbij II B een stap verder gaat dan II A.

De eerste stap in deze richting is I b, ruilverkaveling met wederopbouw der verwoeste bedrijven op de plaats waar deze in verband met hun toekomstige gewenscht geachte structuur, functioneel juist liggen. Deze stap opent de mogelijkheid om tot ontmenging, dus tot specialisatie te komen. De specialisatie op haar beurt vergroot aanzienlijk het nuttig effect der ruilverkaveling, door beperking van het aantal bodemtypen per bedrijfstype.

De tweede stap is II A, waarbij gedacht is aan de mogelijkheid om tot een groep tuinbouwbedrijven te komen met:

groenteteelt in den vollen grond en onder glas en fruitteelt.

Deze bedrijven zouden aaneengesloten in het dorp op den overslag en de oude cultuurgronden moeten liggen. De ontmenging dezer bedrijven zal bevorderd kunnen worden door verstrekking van eenige oppervlakte teeltvergunning. Volgens den Rijkstuinbouwconsulent Ir. J.D.Gerritsen zouden 5 à 10 ha, al was het maar in den vorm van vaste aardbeiteeltvergunning, reeds voldoende zijn. Bovendien zouden enkele voorzieningen moeten worden getroffen om de waterhuishouding van dit tuinbouwgebied op het vereischte peil te brengen.

De groep "akkerbouwers" behoudt aanvankelijk haar oude type, in het geval II B is ook aan deze groep de tuinbouw onttrokken. Deze bedrijven zouden naar den rand van het dorp moeten worden verplaatst.

De groep "veehouders" zou op den rand van de strooigronden hun nieuwe bedrijfsgebouwen moeten stichten. Deze bedrijven zouden een grootte moeten krijgen, die in staat stelt van het begin af zonder tuinbouw een voldoende bestaan op te leveren.

Om dit resultaat te bereiken is in het algemeen het volgende noodig:

- a. de onontbeerlijke medewerking der bevolking.
- b. Een ruilverkaveling, met het oog op ontmenging als hierboven aangegeven.
- c. Wederopbouw der verwoeste bedrijven op de plaats waar deze in verband met hun toekomstige gewenscht geachte structuur, functioneel juist liggen.
- d. Intensieve land- en tuinbouwkundige voorlichting.

Hieraan kan nog, meer in het bijzonder, het volgende worden toegevoegd.

De medewerking der bevolking hangt grootendeels af van de schaderogeling. Zij streeft er terecht naar, de omvang van de financiële verplichtingen, hieruit voortvloeiende, zoo laag mogelijk te houden.

Vandaar o.m. dat aangedrongen wordt om de fundamenteën e.d. zooveel mogelijk te benutten.

Anderzijds dient de Overheid te streven naar zoo hoog mogelijke rentabiliteit harer geldelijke bijdragen in den wederopbouw, d.w.z. naar een zoo groot mogelijk effect harer sanerings-maatregelen.

Dit dringt te meer gezien de groote bedragen, die met dit project zijn gemoeid. Naar verluidt zouden de kosten van de ruilverkaveling groot + 2000 ha voor Hedel en Ammerzoden op + f.3.000.000.- en die van den wederopbouw der verwoeste boerderijen op + f.4.500.000.- zijn te ramen.

De verdeling der kosten van wederopbouw en sanering over betrokkenen enerzijds en Overheid anderzijds, vindt hierin haar grondslag.

Naast de moeilijkheden, die de schaderegeling oplevert is er nog een organisatorische moeilijkheid.

Om de verplaatsing van bedrijven te kunnen doorvoeren, is een wettelijke basis nodig. Deze kan worden gevonden in:

1. Goedgekeurd uitbreidingsplan.
2. Aangenomen ruilverkaveling.
3. Bevoegdheden van den Rijksdienst voor Landbouwherstel, die plaats, aard en grootte der bedrijfsgebouwen bepaalt.

Op grond van de Ruilverkavelingswet art. 10, lid 3, worden in het blok niet opgenomen: "Onroerende goederen, welke gelegen zijn binnen de bebouwde kommen". Deze bepaling blokkeert de verplaatsing op basis van deze wet.

De basis kan evenwel gemakkelijk worden gevonden indien Landbouwherstel de plaats van den wederopbouw bepaalt, eventueel in den vorm van een goedgekeurd uitbreidingsplan. Dit laatste schijnt niet absoluut noodzakelijk, gezien het feit dat Landbouwherstel de subsidie afhankelijk kan stellen van zijn aanwijzingen terzake.

Hieruit volgt dat in eerste instantie nodig is, dat Landbouwherstel een uitspraak doet omtrent dit onderdeel der voorwaarden waarop subsidie wordt verleend.

's-Gravenhage, 20 December 1946.

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT.
Afd. Agrarische Plannen.

NORMEN HEDEL 1939.

Bruto-geldopbrengsten per ha.			
Wintertarwe, witte	f. 308.-	Lammeren	f. 16.- p.st.
Wintertarwe, roode	" 286.-	Fokkooien	" 30.- "
Zomertarwe, witte	" 264.-	Fokkrammen	" 30.- "
Zomertarwe, roode	" 264.-	Andere schapen	" 25.- "
Winterrogge	" 308.-		
Wintergerst	" 300.-	Hennen	" 7.50 "
Zomergerst	" 300.-	Kuikens	" 2.50 "
Haver, witte en gele	" 400.-		
Groene erwten	" 360.-	Klein fruit:	open als
Lange bruine boonen	" 360.-		veld ondert.
Ronde bruine boonen	" 360.-	Frambozen	f.2010.-
Witte boonen	" 440.-	Zwarte bessen	" 5000.- f.3500.-
Koolzaad (geen zaad van kool)	" 375.-	Rode bessen	" 1800.- " 1200.-
Vlas, witbloei	" 280.-	Kruisbessen	" 1800.- " 1270.-
Consumptieaardappelen op kleigrond	" 420.-		
Suikerbieten (geen voederbieten)	" 480.-	Pit- en steenvruchten:	
Mangelwortels, voederbieten	" 405.-	Appelen	f. 1900.-
		Peren	" 2000.-
Aardbeien in den vollen grond	" 2500.-	Pruimen	" 3500.-
Asperges	" 1700.-	Kersen	" 2100.-
		Anderen	" 4800.-
Andere warmoezerijgewassen in den vollen grond	" 1500.-	Druiven	" 10000.-
Vroege aardappelen, met of zonder nacultuur	" 1600.-	Warmoezerijgewassen onder platglas	" 17500.-
Grasland	" 280.-	Warmoezerijgewassen in kassen, serres en warenhuizen	" 13400.-
Varkens	f. 0.70 per kg " 80.- per st.		